

حقوق مادی مخترعین صنایع دفاعی (مطالعه تطبیقی در چین، روسیه، آمریکا و ایران)

محمد هادی میرشمسی^۱

امیر ناظری^۲

تأیید مقاله: ۱۳۹۷/۱۲/۱۰

دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۰۹/۰۶

چکیده

نحوه حمایت از مخترعین صنعت دفاعی از چالش‌برانگیزترین موضوعات حقوق مالکیت فکری به حساب می‌آید. مسئله این است که از یک سو، طبق قواعد عام حقوق مالکیت فکری، حمایت از طریق اعطای پتنت (به‌عنوان سندی دال بر مالکیت و حق بهره‌برداری انحصاری) مستلزم افشای اطلاعات مربوط به اختراع است و از سوی دیگر، ضرورت‌های دفاعی کشور، اقتضای حفظ محرمانگی این اختراعات را دارد؛ به همین دلیل این سؤال مطرح می‌شود که آیا حقوق مادی قابل‌اعطا به مخترعین صنعت دفاعی و در کل، روش حمایت از این مخترعین باید همانند روش حمایت از سایر مخترعین (مخترعین غیردفاعی) باشد؟ در مقاله حاضر، درصدد هستیم مطالعه‌ای تطبیقی در خصوص حقوق مادی قابل‌اعطا به مخترعین صنعت دفاعی در کشورهای چین، روسیه، آمریکا و ایران انجام دهیم تا با بهره‌گیری از تجربیات این کشورها، نظام حقوقی مناسب در خصوص حقوق مادی مخترعین صنعت دفاعی را شناسایی و معرفی کنیم؛ در نهایت چنین نتیجه می‌گیریم که اولاً به دلیل محدودیت‌های اجتناب‌ناپذیر ناشی از محرمانگی اختراعات دفاعی و نظارت دولت بر بهره‌برداری از این اختراعات، پرداخت مبلغی به عنوان غرامت یا پاداش در کنار حق مالکانه انحصاری کاملاً منطقی و همسو با مصالح اقتصادی و دفاعی بوده و ثانیاً، صدور گواهی برای حمایت از مخترعین صنعت دفاعی، هیچ مغایرتی با مبانی نظام حقوق مالکیت فکری ندارد.

کلیدواژه‌ها

صنایع دفاعی، حقوق مخترعان، پژوهانه، حقوق مالکیت فکری و اختراع، گواهی اختراع

۱. نویسنده مسئول: استادیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی

mh_mirshamsi@atu.ac.ir

nazeri224@gmail.com

۲. کارشناس ارشد حقوق تجارت بین‌الملل، دانشگاه علامه طباطبائی

مقدمه

نظام حقوق مالکیت فکری در بخش اختراعات در تلاش است با اعطای حقوق انحصاری، مخترعین و سرمایه‌گذاران را به ادامه فعالیت‌های فکری و سرمایه‌گذاری در این عرصه تشویق کند؛ همچنین ثبت اختراعات به افشای اطلاعات مربوط به آن‌ها منوط بوده که این می‌تواند آثار مثبتی از جمله فراهم آمدن منبع و پایه‌ای برای فعالیت‌های علمی آینده و جلوگیری از کارهای موازی در پی داشته باشد (Suthersanen and others, 2007: 9). با وجود کتمان‌ناپذیر بودن اهمیت افشای اطلاعات، اگر اختراع مورد نظر در حوزه صنایع دفاعی انجام شده باشد، افشای اطلاعات مربوط به آن می‌تواند آثار و تبعات ناگواری برای امنیت ملی داشته باشد؛ زیرا اطلاعاتی که در شرایط اضطرار و جنگ می‌تواند برگ برنده کشور باشد، در دسترس همگان، از جمله دشمن قرار می‌گیرد و عملاً برتری کشور نسبت به دشمن خستی می‌شود؛ با این ملاحظات است که جهت حفظ امنیت ملی، حفظ محرمانه‌بودن این قبیل اختراعات و عدم افشای اطلاعات مربوط به آن‌ها بسیار ضروری تلقی می‌شود.

از سوی دیگر باید توجه شود که اگر حمایت حقوقی مناسبی از مخترعین و نوآوران این حوزه صورت نگیرد، این اشخاص انگیزه خود را نسبت به ادامه کار و فعالیت‌های فکری از دست می‌دهند و میزان فعالیت‌های فکری در حوزه صنایع دفاعی به‌طور چشمگیری کاهش می‌یابد و در نتیجه، امنیت کشور در معرض خطر قرار می‌گیرد (Maune, 2012: 473)؛ بنابراین حساسیت زیادی در تدوین قواعد حقوقی مربوط به اختراعات صنعت دفاعی که امنیت ملی کشورها اقتضای حفظ محرمانگی آن‌ها را دارد، احساس می‌شود؛ مقررات این حوزه از حقوق، همانند تیغ دو لبه‌ای است که مغفول‌ماندن هر یک از ملاحظات مربوط به محرمانگی و حفظ حقوق اشخاص، می‌تواند آثار و تبعات ناگواری داشته باشد؛ از این رو باید از افراط و تفریط در زمینه دو ملاحظه محرمانگی و حقوق اشخاص اجتناب شود.

با توجه به حساسیت بالای حقوق مخترعین صنعت دفاعی و محرمانگی این قبیل اختراعات، اغلب کشورها مقررات خاصی را در این خصوص تدوین نموده‌اند؛ کشور ما نیز از این قاعده مستثنی نبوده و حمایت حقوقی نسبت به این‌گونه اختراعات بر اساس آیین‌نامه ثبت اختراعات و اکتشافات صنعت دفاعی مصوب ۱۳۸۴ که در سال‌های ۱۳۸۷، ۱۳۹۰، ۱۳۹۲ و ۱۳۹۵ مورد اصلاح قرار گرفت، به عمل می‌آید.

مسئله پژوهش حاضر، شناسایی مصالح دفاعی کشور در خصوص حقوق مادی^۱ قابل اعطا به مخترعین صنعت دفاعی می‌باشد. منظور از حقوق مادی (به‌عنوان مفهومی در مقابل حقوق معنوی^۲)، مجموعه حقوق و امتیازات اقتصادی است که دولت‌ها به نمایندگی از جامعه و به پاسداشت تلاش فکری مخترعین به آن‌ها اعطا می‌کنند؛ حال ممکن است این حقوق از نوع حق بهره‌برداری انحصاری و یا مبلغی به‌عنوان پاداش باشد. در طول تاریخ حقوق مالکیت فکری جوامع گوناگون به فراخور مصالح و نیازهای اقتصادی خود یکی از این دو مصداق از حقوق مادی را به اشخاص اعطا می‌کردند (خدمتگزار، ۱۳۹۱: ۳۵)؛ دلیل طرح این مسئله آن است که مهم‌ترین تفاوت اختراعات دفاعی با اختراعات غیر دفاعی، ضرورت حفظ محرمانگی اختراعات دفاعی است؛ در حالی که یکی از شرایط ثبت اختراع و صدور پتنت^۳ (به‌عنوان سندی دال بر مالکیت و حق انحصاری) افشای اطلاعات مربوط به آن اختراع می‌باشد؛ به بیان دیگر با توجه به اینکه یکی از شرایط اعطای حق بهره‌برداری انحصاری از اختراع (که از لوازم صدور پتنت است) افشای اختراع است؛ این سؤال مطرح می‌شود که آیا در خصوص اختراعات صنعت دفاعی که مصالح دفاعی کشور حفظ محرمانگی آن‌ها را می‌طلبد هم باید همانند سایر اختراعات، حق مالکانه انحصاری اعطا شود یا حق مادی باید از نوع دیگری باشد؟

در خصوص این موضوع، هیچ تحقیقی در ادبیات حقوقی ایران به چشم نمی‌خورد؛ البته آثاری به زبان انگلیسی توسط نویسندگان خارجی به رشته تحریر درآمده است که در این نوشتار مورد استفاده قرار گرفته‌اند؛ مهم‌ترین اثر در این خصوص، کتاب «ثبت اختراعات محرمانه در اتحاد جماهیر شوروی و روسیه»^۴ نوشته جان مارتنز^۵ است که به بحث ثبت اختراعات محرمانه، تاریخچه و شرایط کلی و ماهوی آن اختصاص دارد. مقاله حمایت از مخترعین خصوصی در چارچوب مقررات دوره صلح قانون محرمانگی اختراع^۶ نوشته سبینگ لی^۷ اثری دیگر است که موضوع را در نظام حقوقی آمریکا مورد بررسی قرار داده است.

1. Economic Rights

2. Moral Rights

3. Patent

4. Secret Patenting in the U.S.S.R and Russia, Deep North Press, 2010

5. Martons John A.

6. Protecting the Private Inventors Under the Peacetime Provisions of the Invention Secrecy Act, Berkley Technology Law Journal, Vol 12, 1997

7. Lee, Sabin H

نظر به نوپا بودن بحث اختراعات صنعت دفاعی در ادبیات حقوقی ایران، انجام مطالعات تطبیقی در این زمینه برای شناسایی نقاط ضعف و قوت مقررات کشورمان و بهره‌گیری از تجربیات و دستاوردهای کشورهای دیگر بسیار ضروری به نظر می‌رسد؛ از این رو در مقاله حاضر به مطالعه حقوق مادی مخترعین صنعت دفاعی در کشورهای چین، روسیه، آمریکا و ایران خواهیم پرداخت؛ دلیل انتخاب این کشورها در درجه اول، توسعه آن‌ها در حوزه صنایع دفاعی و در درجه دوم، تفاوت خاستگاه و اسلوب‌های حقوقی این کشورها است که مطالعه مقایسه‌ای را معنادار می‌کند.

سؤال اصلی مقاله بدین صورت است: با توجه به ضرورت حفظ محرمانگی اختراعات صنعت دفاعی که مغایر با شرایط شکلی ثبت اختراعات و صدور پتنت است، حقوق مادی قابل اعطا به مخترعین صنعت دفاعی در ایران از چه نوع باید باشد؟ به بیان دیگر آیا باید به این قبیل مخترعین، پتنت (که سندی دال بر حقوق مالکانه انحصاری است) اعطا شود یا باید روش دیگری برای حمایت از آن‌ها اتخاذ شود؟ در خصوص پاسخ به سؤال اصلی تلاش خواهیم کرد تا به دو سؤال فرعی پاسخ گوئیم: ۱. ماهیت و ویژگی حق مادی مخترعین صنعت دفاعی در کشورهای چین، روسیه، آمریکا و ایران چیست؟ در واقع با تحلیل رویکردهای اتخاذ شده در کشورهای مذکور و بهره‌گیری از تجربیات آن‌ها قصد داریم حقوق مادی قابل اعطا در ایران را شناسایی کنیم؛ ۲. آیا پذیرش حمایت از طریق صدور پتنت و اعطای حق بهره‌برداری انحصاری در خصوص اختراعات محرمانه که اطلاعات آن‌ها افشا نمی‌شود، با مبانی حقوق مالکیت فکری در تضاد نیست؟ در دو گفتار تلاش می‌کنیم تا به این سؤالات پاسخ دهیم؛ لذا پیش از ورود به مباحث اصلی، برای تکمیل مقدمه به تبیین تاریخچه بحث و قوانین و مقررات موجود در کشورهای موردنظر خواهیم پرداخت.

گفتار نخست. تاریخچه بحث و قوانین موجود در کشورهای چین، روسیه، آمریکا و ایران

در این گفتار، درصدد بررسی پیشینه بحث حقوق اختراعات صنعت دفاعی با تأکید بر حقوق مادی مخترعین در کشورهای مورد بحث هستیم. مطالب را در چهار قسمت، به ترتیب در چین، روسیه، آمریکا و ایران ارائه می‌کنیم:

قسمت نخست . چین

پیش از آغاز قرن بیستم، تحت تأثیر تفکرات کنفوسیوس، حمایت از مالکیت فکری هیچ جایگاهی در چین نداشت (Gabriel, 2008: 325)؛ خلاصه دیدگاه کنفوسیوس این است که دستاوردهای فکری بشر بیش از اینکه معلول ذهن یک شخص باشد، مرهون محیطی که مقدمات آن را فراهم آورده است هستند و به همین جهت، طبیعت و محیط، بیشترین نقش را در خلق اختراعات دارند؛ در نتیجه از پدیدآورندگان اموال فکری به عنوان اموالی که قابلیت ورود به ملکیت اشخاص را داشته باشند حمایت نمی‌شد؛ با این حال در سال ۱۹۱۲، پس از روی کار آمدن سلسله کوئینگ، بنا بر ملاحظات و سیاست‌هایی از جمله برقراری ارتباط با غرب و جذب سرمایه‌گذاری خارجی، قانونی در چین به تصویب رسید که از طریق اعطای پتنت از مخترعین حمایت می‌نمود (Oksenberg and Others, 1996: 10-11).

بعد از جنگ جهانی دوم، کمونیست‌های چین، قدرت را در دست گرفتند و مائو رهبر این کشور شد. در پی توسعه تفکرات کمونیستی و تغییر سیاست‌های اقتصادی در چین، فرایند اصلاح قوانین و از جمله قوانین مربوط به مالکیت فکری در این کشور آغاز شد؛ در این راستا در سال ۱۹۵۰ قانون جدیدی به تصویب رسید که در این زمینه منطبق با قوانین شوروی بود؛ به موجب این قانون و اصلاحات آن در سال ۱۹۶۳، حمایت از طریق نظام پاداش^۱ صورت می‌گرفت؛ یعنی مالکیت اختراع به دولت واگذار می‌شد و به جای پتنت، سندی به نام تصدیق مخترعین^۲ به مخترعین داده می‌شد. تصدیق مخترعین سندی دال بر حقوق معنوی مخترع بود و همراه با مبلغی به عنوان پاداش در اختیار مخترع قرار می‌گرفت (Gabriel, Op.cit: 325)؛ در این دوره، مائو اهمیت زیادی برای دفاع ملی قائل بود؛ طوری که تا سال ۱۹۵۹ بیش از ۱۰۰ مؤسسه با هدف توسعه صنایع دفاعی در این کشور مورد بهره‌برداری قرار گرفتند (Bo and Qun, 2014: 1)؛ با این حال مقرره‌ای که به طور خاص به بحث اختراعات صنعت دفاعی پرداخته باشد به تصویب نرسید.

1. Reward System
2. Inventor's Certificate

بعد از پایان دوره مائو در سال ۱۹۷۹ تمایلات ضد کمونیستی در چین قوت گرفت و دنگ ژائوپینگ زمامدار امور شد؛ در نتیجه این تغییرات، مجدداً تفکر پذیرش مالکیت خصوصی اشخاص بر پدیده‌های فکری در چین مطرح شد و در همین راستا، در سال ۱۹۸۴ قانون جدید اختراعات چین، نظام پتنت^۱ را جهت حمایت از مخترعین مورد حکم قرار داد (Nie, 2006: 182)؛ بعدها در سال ۱۹۹۱ قانونی با عنوان قانون پتنت دفاع ملی^۲ در این کشور به تصویب رسید که همانند قانون اختراعات ۱۹۸۴ از طریق نظام پتنت به حمایت از مخترعین صنعت دفاعی می‌پرداخت. در سال ۲۰۰۳، رکن قانون‌گذاری کمیسیون مرکزی نظامی^۳، یعنی دپارتمان عمومی تسلیحات،^۴ با انجام اصلاحاتی در قانون حق اختراع دفاع ملی ۱۹۹۱، قانون جدیدی را پس از موافقت کمیسیون مرکزی نظامی و شورای دولتی به تصویب رساندند که در سال ۲۰۰۴ لازم‌الاجرا شد (Cheung, 2008: 30)؛ بنابراین در چین قانونی مجزی و مستقل در زمینه اختراعات صنعت دفاعی به تصویب رسیده و طبق ماده ۴ قانون اختراعات ۲۰۰۸ چین، ثبت اختراعات مربوط به دفاع ملی که مصالح اجتماعی، حفظ محرمانگی آن‌ها را اقتضا می‌نماید، باید بر اساس مقررات شکلی و ماهوی این قانون انجام شود.

قسمت دوم. روسیه

تا پیش از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و تشکیل فدراسیون روسیه، تحت تأثیر تفکرات کمونیستی رهبران شوروی، نظام مالکیت خصوصی اشخاص در تمام سطوح، از جمله مالکیت فکری کاملاً مطرود و مردود بود؛ البته سیر تاریخی قضیه بدین قرار است که از سال ۱۸۹۶ در روسیه نظام مالکیت خصوصی و به تعبیر دیگر، نظام پتنت مورد پذیرش قرار گرفت

۱. (Patent System) منظور از نظام پتنت که اصطلاحی رایج در ادبیات بحث حاضر می‌باشد، آن نوع نظام حمایتی در حقوق مالکیت فکری است که به‌موجب آن با صدور سندی به نام پتنت که دال بر مالکیت و حقوق انحصاری دارنده آن بر اختراع است به حمایت از مخترعین پرداخته می‌شود. در طول تاریخ حقوق مالکیت فکری از طرق دیگری، من جمله نظام پاداش نیز از مخترعین حمایت به عمل آمده است. همان‌طور که در متن اشاره شد در نظام پاداش، سندی به نام تصدیق مخترعین اعطا می‌شد که صرفاً دال بر حقوق معنوی مخترعین بود و به‌همراه آن سند، مبلغی به‌عنوان پاداش هم در اختیار شخص قرار می‌گرفت اما مالکیت از آن دولت بود.

(Jhon A. Martens, Secret Patenting in U.S.S.R and Russia, p49)

2. Law of National Defense Patent
3. Central Military Commission
4. General Armament Department

8) (Belogolova and Others, 2005); اما پس از انقلاب بلشویک‌ها در سال ۱۹۱۷ و غالب شدن تفکرات مارکسیستی، انتقادهایی نسبت به مالکیت خصوصی اختراعات مطرح گردید (Martens, 2010:p33); در نتیجه از سال ۱۹۱۹ با تصویب قانون اختراعات تا فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، رویه موجود در این کشور این‌گونه بود که به مخترعین، به جای اعطای پتنت و حق انحصاری، تصدیق مخترعین و به همراه آن، مبلغی به‌عنوان پاداش داده می‌شد و مالکیت اختراع به دولت تعلق می‌گرفت؛ البته بنا بر برخی ملاحظات اقتصادی در حفاصل بین سال‌های ۱۹۲۴ و ۱۹۳۱ حمایت از مخترعین از مجرای نظام پتنت به عمل می‌آمد و همچنین از سال ۱۹۳۱ برای جلب رضایت اشخاص خارجی که متقاضی ثبت اختراع در شوروی بودند، علاوه بر نظام پاداش و تصدیق مخترعین، امکان انتخاب نظام پتنت جهت حمایت پیش‌بینی شده بود؛ یعنی متقاضیان ثبت می‌توانستند روش حمایت را خودشان انتخاب نمایند؛ البته در عمل، تنها متقاضیان خارجی به نظام پتنت روی می‌آوردند؛ زیرا مزایای چشمگیری در نظام تصدیق مخترعین برای اتباع شوروی وجود داشت که باعث می‌شد از نظام پتنت و تحصیل مالکیت انحصاری اختراعات خود صرف‌نظر نمایند (Burrus, 1962: 695.Ibid: 36).

در دوران اتحاد جماهیر شوروی اهمیت زیادی به بحث اختراعات محرمانه، از جمله اختراعات محرمانه دفاعی داده می‌شد. مواد متعددی در قوانین ۱۹۱۹، ۱۹۳۱، ۱۹۴۱، ۱۹۵۹ و ۱۹۷۳ به بحث اختراعات محرمانه اختصاص داده شد؛ البته مقرره‌ای مجزی از قوانین عام مالکیت فکری جهت حمایت از اختراعات محرمانه به تصویب نرسید و در همان قواعد عام، موادی به بحث اختراعات محرمانه اختصاص یافت؛ همچنین باید توجه داشت که نظر به ساختار سوسیالیستی و کمونیستی کشور، هیچ‌گونه بحث خاصی پیرامون حقوق مادی اشخاص وجود نداشت و اختلاف‌نظرها و تغییرات قوانین صرفاً در خصوص مرجع صالح جهت رسیدگی و ثبت اختراع بود (Martens, Op. cit: 37).

بعد از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی گرایش چشمگیری به سمت آموزه‌های اقتصادی غربی و پذیرش بازار آزاد به وجود آمد. با تصویب قانون جدید اختراعات در سال ۱۹۹۲، نظام مالکیت خصوصی اختراعات به‌صراحت مورد پذیرش قرار گرفت و به‌موجب قانون، مقرر شد که مخترعین از طریق صدور پتنت مورد حمایت قرار گیرند؛ با این حال هیچ بحثی پیرامون

اختراعات محرمانه مطرح نشد؛ متعاقباً در سال ۱۹۹۳، یک طرح قانونی در خصوص اختراعات محرمانه توسط ریاست جمهوری پیشنهاد شد که البته به تصویب نهایی نرسید؛ بعدها در سال‌های ۱۹۹۴، ۱۹۹۶ و ۱۹۹۸ پیشنویس‌هایی ارائه شدند که یکی پس از دیگری با مخالفت رئیس‌جمهور، امکان تصویب آن‌ها منتفی شد؛ در نهایت در ۷ فوریه ۲۰۰۳ قانون جدیدی در خصوص حمایت از اختراعات محرمانه به تصویب رسید؛ در سال ۲۰۰۶ این قانون در قالب قسمتی از بخش ۴ قانون مدنی فدراسیون روسیه به تصویب رسید و توسط رئیس‌جمهور روسیه امضا شد (Martens, Op. cit: 178)؛ بنابراین بخشی از قانون اختراعات روسیه به بحث اختراعات محرمانه، اعم از اختراعات صنعت دفاعی، اختصاص داده شده و مقررۀ مجزایی در این زمینه وجود ندارد.

قسمت سوم، آمریکا

قانون‌گذاری در حوزه حقوق مالکیت فکری و حمایت از اختراعات در آمریکا به سال ۱۷۹۰ بازمی‌گردد و اصولاً همواره این حمایت از طریق صدور پتنت به‌عمل آمده است. تا پیش از آغاز جنگ جهانی اول در سال ۱۹۱۴ هیچ تفاوتی در روش حمایت از مخترعین دفاعی و غیر دفاعی وجود نداشته است؛ در نتیجه، تمام اختراعات اعم از دفاعی و غیر دفاعی افشا می‌شدند و در مقابل، به مخترعین حقوق انحصاری اعطا می‌شد؛ با این حال از سال ۱۹۱۴ مقارن با آغاز جنگ جهانی اول، نگرانی‌های مربوط به امنیت ملی موجب شد کنگره در ۶ اکتبر ۱۹۱۷ قانونی تصویب کند که به‌موجب آن در خصوص اختراعاتی که افشای اطلاعات مربوط به آن‌ها مضر به حال جامعه و امنیت ملی و ملاحظات دفاعی کشور باشد، دستور محرمانگی^۱ صادر شود؛ ضمن اینکه تا زمان رفع محرمانگی، امکان صدور پتنت وجود نداشت و تنها بعد از رفع آن و صدور پتنت، امکان مراجعه دارنده پتنت به دادگاه جهت دریافت غرامت پیش‌بینی شده بود؛ به‌موجب این قانون، مدت محرمانگی تا پایان جنگ جهانی اول بود؛ همچنین مبنای دریافت غرامت، بهره‌برداری دولت از اختراع بود و از این رو می‌توان ماهیت غرامت را معادل اجرت‌المثل^۲ دانست (Bell, 2005: 1).

1. Secrecy Order
2. Remuneration

بعد از پایان جنگ جهانی اول مجدداً وضعیت به حالت قبل از جنگ بازگشت؛ یعنی هیچ خبری از محرمانگی اختراعات دفاعی نبود و نسبت به تمام اختراعات، مشروط به تحقق شرایط ماهوی و شکلی، پتنت صادر می‌شد. در سال ۱۹۴۰، یعنی در آستانه پیوستن آمریکا به غائله جنگ جهانی دوم، مجدداً قانونی جهت محرمانگی اختراعات به تصویب رسید؛ محتوای قانون بدین ترتیب بود که اختراعات دفاعی باید تا پایان جنگ به شکل محرمانه حفظ می‌شدند (Lee, 1998: 350).

بعد از پایان جنگ جهانی دوم، موقعیت خاص دنیا در آن زمان، به‌خصوص موقعیت شوروی به عنوان تهدیدی بزرگ برای آمریکا باعث شد ایده تدوین و تصویب قانونی مطرح شود که به‌موجب آن در دوران صلح نیز محرمانگی بعضی از اختراعات حفظ شود؛ به‌موجب این قانون که در سال ۱۹۵۱ به تصویب رسید، مدت محرمانگی اختراعات تا یک سال بوده که البته قابل تمدید است؛ با این حال نظر به اینکه طبق دستور رئیس‌جمهور تا سال ۱۹۷۹ یک دوره ضرورت برقرار شده بود، محرمانگی اختراعات تا آن زمان ادامه داشت (Lee, 1998: 351)؛ در گفتارهای بعدی این مقاله به محتوای این قانون در زمینه حقوق مادی مخترعین اختراعات محرمانه از جمله اختراعات صنعت دفاعی خواهیم پرداخت.

قسمت چهارم. ایران

در ایران حمایت نسبت به اختراعات برای اولین بار بر اساس قانون ثبت اختراعات و علائم تجاری ۱۳۱۰ و از مجرای صدور پتنت که در آن قانون ورقه ثبت اختراع نامیده شد،^۱ آغاز گردید؛ اما هیچ اشاره‌ای به اختراعات دفاعی و نحوه حمایت از آن‌ها نشد؛ همچنین در قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری مصوب ۱۳۸۶ نیز هیچ اشاره‌ای به بحث اختراعات محرمانه نشده است.

علی‌رغم عدم پیش‌بینی موضوع در قوانین عام مالکیت فکری، فرایند ثبت و حمایت از این اختراعات عملاً بر اساس آیین‌نامه ثبت اختراعات و اکتشافات صنعت دفاعی در وزارت دفاع

۱. ماده ۲۶ قانون ثبت علائم و اختراعات ۱۳۱۰: "هر قسم اکتشاف یا اختراع جدید در شعب مختلف صنعتی یا فلاحتی به کاشف یا مخترع آن حق انحصاری می‌دهد که بر طبق شرایط و در مدت مقرر در این قانون از اکتشاف یا اختراع خود استفاده نماید مشروط به اینکه اکتشاف یا اختراع مزبور مطابق مقررات این قانون در اداره ثبت اسناد تهران به ثبت رسیده باشد؛ نوشته‌ای که در این مورد اداره ثبت اسناد تهران می‌دهد ورقه ثبت اختراع نامیده می‌شود."

انجام می‌شود؛ بدین توضیح که به‌موجب ماده ۷ قانون تشکیل وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح، این وزارتخانه در راستای انجام وظایف خود مکلف شد به تشکیل مؤسسه‌ای به نام مؤسسه آموزشی تحقیقاتی صنایع دفاعی اقدام نماید؛ اساسنامه این وزارتخانه در سال ۱۳۷۰ تهیه شد و به تصویب کمیسیون امور دفاعی مجلس رسید. در ماده ۹ اساسنامه وظایف هیئت امنای مؤسسه ذکر شده است؛ به‌موجب بند ۵ این ماده ثبت اختراعات و اکتشافات صنعت دفاعی بر عهده هیئت امنای مؤسسه می‌باشد؛ این هیئت در سال ۱۳۸۴ در راستای وظیفه مذکور، آیین‌نامه ثبت اختراعات، اکتشافات و نوآوری‌های نظامی را به تصویب رساند؛ این آیین‌نامه بعدها در سال‌های ۱۳۸۷، ۱۳۹۰، ۱۳۹۲ و ۱۳۹۵ مورد اصلاحات و تغییراتی واقع شد.

گفتار دوم. ماهیت و ویژگی‌های حق مادی مخترعین صنعت دفاعی

در این گفتار ماهیت و ویژگی‌های حقوق مادی مخترعین صنعت دفاعی را به ترتیب در کشورهای چین، روسیه، آمریکا و ایران مورد تحلیل قرار می‌دهیم؛ در واقع بر آنیم که بینیم برای حمایت مادی از مخترعین صنعت دفاعی که مصالح امنیتی کشورها محرمانگی اختراعات آن‌ها را اقتضا می‌کند، چه نوع حق مادی اعطا می‌شود؛ آیا برای این قبیل اختراعات همانند آنچه امروزه در خصوص اختراعات عادی رایج است پتنت صادر می‌شود و حق مالکیت انحصاری برای مخترع به وجود می‌آید یا همانند آنچه در اتحاد جماهیر شوروی و برای چند سال در چین بنا بر مقتضیات تفکرات سوسیالیستی جریان داشت، صرفاً مبلغی پول به شخص داده می‌شود؟

قسمت اول. ماهیت و ویژگی‌های حق مادی در چین

ابتدا ماهیت حق مادی مخترعین صنعت دفاعی و سپس ویژگی‌های این حق را در کشور چین مورد بررسی قرار می‌دهیم.

بند اول. ماهیت حق مادی مخترعین صنعت دفاعی در چین

قانون پتنت دفاع ملی چین به‌گونه‌ای تدوین شده که با نگاهی سطحی نمی‌توان به‌طور دقیق حقوق مادی مخترعین صنعت دفاعی در این کشور را شناسایی نمود. به نوعی می‌توان گفت مقررات این قانون تا حدودی مشوش بوده و همین مسئله تلاش و تأمل بیشتری را جهت شناسایی حقوق مخترعین صنعت دفاعی طلب می‌کند.

اولین چیزی که در این قانون می‌تواند به شناسایی جنس و ماهیت حقوق مادی مخترعین صنعت دفاعی کمک نماید، استعمال لفظ پتنت در عنوان قانون و مواد آن است. باید توجه شود که نظام پتنت، نظامی است که جهت تشویق مخترعین به فعالیت‌های فکری بیشتر، به آن‌ها حق مالکانه انحصاری جهت بهره‌برداری اعطا می‌کند. منظور از حق مالکانه انحصاری این است که دارنده پتنت می‌تواند مانع دیگران در بهره‌برداری (تولید، فروش و...) شود؛ در مقابل در زمان ثبت و پیش از دریافت گواهی‌نامه، متقاضی ثبت باید اطلاعات مورد نظر را افشا نماید؛ در واقع پتنت سندی دال بر مالکیت انحصاری دارنده آن بر اختراع موضوع ثبت است (Erkal, 2006: 3, Langinier and Moschini, 2002: 1). در قوانین تمام کشورها هر وقت از لفظ پتنت استفاده شده، به اشخاص و مخترعین حقوق انحصاری و مالکانه اعطا می‌شود. نظام پتنت، ریشه در اقتصاد بازار و لیبرالیسم دارد که در راستای تحقق مقتضیات این نظام پدید آمده و به موجب آن، متقاضی ثبت، در قبال دریافت حقوق مالکانه انحصاری جهت بهره‌برداری از اختراع، اطلاعات مربوط به آن اختراع را افشا می‌نماید (Martens, Op.cit: 7).

نکته مهم این است که در ادبیات حقوق مالکیت فکری هر وقت قرار است حق مالکانه انحصاری به اشخاص داده نشود، از الفاظ دیگری استفاده می‌شود؛ به طور مثال همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد در قرن ۲۰ در شوروی و برای چند سال در چین، به مخترعین گواهی‌نامه‌ای به نام تصدیق مخترعین اعطا می‌کردند که تنها حاوی حق معنوی و به همراه مبلغی به‌عنوان پاداش به شخص داده می‌شد. جالب است که همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد در شوروی امکان صدور پتنت هم وجود داشت (اما عملاً صدور آن صرفاً توسط اتباع خارجی درخواست می‌شد)؛ یعنی متقاضیان ثبت اختراع دو راه پیش رو داشتند که یا اختراع خود را ثبت کنند و با دریافت پتنت، حقوق مالکانه انحصاری دریافت نمایند و یا با انتخاب نظام تصدیق مخترعین، مالکیت و حقوق انحصاری از آن دولت باشد و آن‌ها صرفاً مبلغی پاداش دریافت کنند؛ خلاصه اینکه قاعدتاً با صدور پتنت، حقوق مالکانه انحصاری به شخص داده می‌شود که به موجب آن می‌تواند شخصاً به بهره‌برداری بپردازد و مانع بهره‌برداری دیگران شود.

با وجود این ظاهر، برخی مواد قانون اختراع دفاع ملی چین اسباب ابهام و تردید نسبت به ماهیت حق مخترعین دفاع ملی را فراهم می‌آورد؛ ماده ۲۷ این قانون چنین مقرر نموده است:

"دولت باید به دارنده پتنت دفاع ملی غرامت بدهد. بعد از اینکه مؤسسه ثبت اختراع دفاع ملی یک پتنت دفاع ملی صادر می‌کند، باید به دارنده آن غرامت بدهد..."^۱

با توجه به این ماده، این سؤال مطرح می‌شود که اگر واقعاً به دارنده پتنت، حق مالکانه داده می‌شود (آن‌طور که از واژه پتنت به‌عنوان سند دال بر مالکیت انحصاری دارنده قابل استنباط است) دیگر چه نیازی به این غرامت است؟ از آنجا که پرداخت غرامت با هدف جبران زیان ناشی از عدم تحقق مالکیت خصوصی موجه می‌نماید، شاید به نظر برسد لفظ پتنت با مسامحه توسط تدوین‌کنندگان قانون اختراع دفاع ملی چین استعمال شده و در اصل، تصدیقی برای به‌رسمیت شناختن کار مخترعین بوده؛ یعنی شبیه چیزی که در گذشته در شوروی رواج داشته، بدون اینکه مالکیت شخص مورد پذیرش قرار گیرد؛ به بیان دیگر شاید چنین به نظر آید که لفظ پتنت در معنای معمول آن استعمال نشده و حق مالکیت انحصاری به شخص اعطا نمی‌شود.

تحلیل فوق‌الذکر با عنایت به ماده ۲۱ همین قانون که محدودکننده حقوق مخترع است، تقویت می‌شود؛ به‌موجب این ماده: "مؤسسه ثبت اختراع دفاع ملی باید ظرف ۳ روز از تاریخ اعطای پتنت دفاع ملی به متقاضی، رونوشت اسناد مربوط به گواهی‌نامه را به دپارتمان اداری شورای دولتی و یا دپارتمان ارتش آزادی خلق ارسال کند و آن‌ها ظرف ۴ ماه از تاریخ دریافت اسناد مربوطه نظراتی در مورد بهره‌برداری از پتنت دفاع ملی ارائه کنند و نظرشان را به مؤسسه ثبت اختراع دفاع ملی اعلام دارند؛"^۲ همچنین در ماده ۲۲ آمده است: "دپارتمان اداری شورای دولتی مربوطه و یا دپارتمان اداری مربوطه در ارتش آزادی خلق می‌توانند نهادها و مؤسسات مربوط به خودشان را برای بهره‌برداری از اختراع دفاع ملی مجاز نمایند؛ اگر لازم است

1. Art 27: "The state shall compensate the patent of a national defense patent. After the NDPI issues a national defense patent to the patentee, it shall pay the compensation fee for national defense patent to the patentee of the national defense patent."

2. Art 27: "The NDPI shall, within 3 months from the day when it grants the applicant the right of a national defense patent, submit the duplicates of the relevant documents of the national defense patent to the corresponding administrative department of the state council or the corresponding administrative department of the people's liberation army, which shall, within 4 months from the day after receipt of the duplicates of the relevant documents, put forward opinions in writing about the exploitation of the national defense patent and inform the NDPI of its opinions."

مؤسساتی به‌جز نهادهای مربوط به خودشان برای بهره‌برداری از پتنت دفاع ملی منصوب شوند، باید یک درخواست کتبی به مؤسسه ثبت اختراع دفاع ملی داده شود که باید با توجه به شرح وظایف مندرج در ماده ۳ این قانون به دپارتمان اداری دانش، تکنولوژی و صنعت برای دفاع ملی شورای دولتی و یا دپارتمان عمومی تسلیحات برای تأیید فرستاده شود. مؤسسه ثبت اختراع دفاع ملی، اطلاعات مربوط به بهره‌برداری از اختراع دفاع ملی را ثبت و باید آن را در مجله داخلی اختراع دفاع ملی منتشر نماید¹

از مفاد ماده ۲۱ می‌توان چنین استنباط نمود که دو نهاد دولتی یعنی دپارتمان اداری شورای دولتی و دپارتمان ارتش آزادی خلق مراجع تصمیم‌گیرنده در خصوص بهره‌برداری از اختراع دفاع ملی می‌باشند؛ به‌نوعی همان‌طور که در گذشته روسیه و چین مالکیت انحصاری اختراعات از آن دولت بوده و پس از پرداخت مبلغی به عنوان پاداش به مخترع، خود دولت، مالک اختراع محسوب می‌شد و در مورد نحوه بهره‌برداری از اختراعات تصمیم می‌گرفت، از مواد ۲۷، ۲۱ و ۲۲، چنین رویکردی در قانون پتنت دفاع ملی قابل استنباط به نظر می‌آید؛ به‌راستی با عنایت به این مواد این سؤال مطرح می‌شود که این چه نوع پتنتی است که با وجود آن، تصمیم‌گیری در خصوص نحوه بهره‌گیری از آن با دولت است و به دارنده، خسارت داده می‌شود؟ نظام حمایتی پتنت نظامی است که در آن به دارنده گواهی‌نامه، حق انحصاری بهره‌برداری داده می‌شود و اشخاص دیگر، از جمله دولت، اصولاً و به‌جز در موارد خاص، دخالتی در خصوص نحوه بهره‌برداری ندارند؛ حال در قانون اختراع دفاع ملی چین همه چیز برعکس شده است و ظاهراً تصمیم‌گیرندگان در خصوص نحوه بهره‌برداری از اختراع ثبت‌شده، اشخاصی غیر از دارنده گواهی‌نامه هستند؛ با وجود این، مواد دیگری در قانون وجود دارند که می‌توان آن‌ها را مهر تأییدی بر مالکانه بودن ماهیت حق اعطایی دانست. به‌موجب

1. Art 22: "The corresponding administrative department of the state council or the corresponding administrative department of the people's liberation Army may permit its designated entities to exploit the national defense patents of its own system or department. If it is necessary to designate entities to exploit a national defense patent other than those of its own system or department, it shall file a written application to the NDPI, which shall, in accordance with the functions as stipulated in the second paragraph of article 3 of the present regulation, report that to the administration department of science technology and industry for national defense of the state council or the GAD for approval. Upon approval, the said patent may be expired."

ماده ۵: "مدت حمایت از اختراع دفاع ملی بیست سال است؛ این مدت از تاریخ ثبت اظهارنامه محاسبه می‌شود؛" بنابراین می‌توان گفت اگر ماهیت حق مخترع صنعت دفاعی پاداش و یا غرامت باشد، نظر به اینکه طبق ماده ۲۷ این مبلغ یکبار پرداخت می‌شود، دیگر مجالی برای بحث مدت حمایت باقی نمی‌ماند. بحث مدت حمایت اصولاً زمانی قابلیت طرح دارد که نسبت به اختراع حق مالکانه وجود داشته باشد و در این خصوص نیاز باشد مدت این حق مالکانه و انحصاری مشخص شود؛ همچنین در مواد ۷، ۸ و ۲۴ قانون مورد بحث، امکان انتقال حق مربوط به پتنت دفاع ملی و انعقاد قرارداد ليسانس توسط دارنده پتنت دفاع ملی با رعایت تشریفات که در بخش بعد به آن اشاره می‌کنیم، پیش‌بینی شده است؛ از این رو می‌توان گفت قطعاً دارنده پتنت، حق مالکانه دارد که می‌تواند آن را به دیگران واگذار نماید. به نوعی می‌توان گفت مفاد این مواد به‌گونه‌ای است که نشان می‌دهد حقوق موردنظر، از جنس مالکیت می‌باشد.

اگر واقعاً حق دارنده گواهی‌نامه از جنس مالکیت نیست، پس چه چیز در طول مدت بیست سال حمایت قابل واگذاری است؟ قطعاً حق مادی خاصی برای دارنده پتنت وجود دارد که امکان واگذاری آن پیش‌بینی شده است؛ همچنین در خصوص مواد ۲۱ و ۲۲ که روش بهره‌برداری از اختراع دفاعی ملی و تصمیم‌گیری برخی نهادها در این زمینه را پیش‌بینی نموده‌اند، نمی‌توان گفت در این مواد، اصل مالکیت و امکان تصمیم‌گیری دارنده پتنت در مورد بهره‌برداری اش نادیده گرفته شده، بلکه صرفاً در راستای مصالح جامعه محدودیت‌هایی بر این امر بار شده است؛ به‌طوری که ممکن است نهادهای مذکور مقرر نمایند که اصلاً خود مخترع یا دارنده پتنت از اختراع مربوط بهره‌برداری نکنند و نهادهای خاص دیگری حق بهره‌برداری داشته باشند.

حال ممکن است این سؤال مطرح شود که این حق مالکیت انحصاری دربرگیرنده چه امتیازاتی است؟ در قانون اختراع دفاع ملی هیچ مقررۀ خاصی به‌طور دقیق این مصادیق و قلمرو را مشخص نکرده است؛ با این حال نظر به جاری‌شدن احکام عمومی اختراعات مقرر در قانون اختراعات ۲۰۰۸ چین در موارد مسکوت و مجمل قانون ثبت اختراع دفاع ملی، بنا بر حکم ماده ۳۵ قانون اخیرالذکر، تمام مباحث مربوط به حقوق مادی مخترعین اختراعات غیر

دفاعی که در مقررات عام اختراعات چین تصریح شده‌اند، در خصوص مخترعین دفاع ملی جاری بوده و در نتیجه دارندگان پتنت دفاع ملی حق انحصاری بهره‌برداری (تولید، فروش و موارد دیگر که در قانون عام اختراعات چین آمده) را دارند؛ منتها با این تفاوت که بنا بر احکام مقرر در مواد ۲۱ و ۲۲ قانون اختراع دفاع ملی، نهادهای خاصی می‌توانند در خصوص نحوه بهره‌برداری از این حقوق تصمیماتی اتخاذ نموده و شرایطی برای بهره‌برداری توسط نهادهای خاصی را فراهم آورند و یا حتی محدودیت‌هایی را بر بهره‌برداری توسط دارندگان پتنت تحمیل نمایند.

در خصوص مبنای غرامت پیش‌بینی‌شده در ماده ۲۷ هم می‌توان آن را نتیجه محدودیت‌های بار شده بر بهره‌برداری از اختراع و همین‌طور محرمانگی اطلاعات دانست؛ همان‌طور که بیان شد حق مالکیت مخترع اختراع دفاع ملی همانند اختراعات عادی نیست؛ زیرا نهادهای گوناگونی بر این مسئله نظارت دارند و محدودیت‌هایی را بر استفاده از آن بار می‌نمایند و همچنین نفس مکلف بودن دارنده گواهی‌نامه محرمانه به حفظ محرمانگی، دست و پای این شخص را برای بهره‌برداری می‌بندد؛ از سوی دیگر اصولاً زمانی که اطلاعات مربوط به یک اختراع افشا نمی‌شود، فرایند تجاری‌سازی آن اختراع با چالش مواجه می‌شود؛ زیرا صدور گواهی‌نامه اختراع و افشای اطلاعات، اختراع مربوطه را در یک نمایشگاه عمومی قرار می‌دهد و متقاضیان بهره‌برداری از آن را به پیشنهاد انعقاد قرارداد برمی‌انگیزد (Hellmann, 2002; 3, Langinier and Moschini); از این رو می‌توان گفت نفس محرمانگی اختراعات، زیانی است که باید جبران شود و برای حفظ انگیزه اشخاص مبلغی به آن‌ها داده می‌شود. در پایان این بخش نتیجه می‌گیریم که ماهیت حق مادی قابل اعطا به مخترعین صنعت دفاعی در چین ترکیبی از حق مالکیت انحصاری و غرامت است که در نتیجه ثبت به آن‌ها اعطا می‌شود.

بند دوم. ویژگی‌های حق مادی مخترعین صنعت دفاعی در چین
ویژگی‌های حقوق مادی مخترعین صنعت دفاعی از دو منظر گستره حق و قابلیت واگذاری و انعقاد قرارداد نسبت به آن قابلیت تحلیل دارد؛ در ادامه به ترتیب به بررسی هر یک از این موارد می‌پردازیم:

۱. گستره حق

همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد طبق ماده ۵ قانون اختراع دفاع ملی، مدت حمایت از اختراعات صنعت دفاعی و به تعبیر دیگر، مدت اعتبار پتنت دفاع ملی بیست سال می‌باشد که از تاریخ تسلیم اظهارنامه محاسبه خواهد شد؛ بنابراین برای مدت بیست سال مالکیت خصوصی و انحصاری بر اختراعات دفاع ملی متصور است؛ همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد، طبق ماده ۳۵ قانون اختراع دفاع ملی حکم موارد مجمل و مسکوت در قانون اختراع دفاع ملی چین منطبق با احکام مقررات عمومی اختراعات یعنی قانون اختراع ۲۰۰۸ خواهد بود؛ بنابراین هر آنچه به‌موجب این قانون در قالب حقوق مادی به مخترعین قابل اعطا است، به مخترعین صنعت دفاعی که مشمول قانون اختراع دفاع ملی هستند نیز قابل اعطا بوده، منتها با رعایت برخی محدودیت‌ها و احکام خاص این قانون در زمینه بهره‌برداری، خاصه تصمیم‌گیری نهادهای خاصی در مورد نحوه بهره‌برداری که می‌تواند توأم با هرگونه محدودیتی بر حقوق مادی مخترع صنعت دفاعی باشد.

در خصوص بعد دیگر حقوق مادی مخترعین صنعت دفاعی که حق دریافت غرامت است، تصریح شده که میزان آن توسط مؤسسه اختراع دفاع ملی چین تعیین خواهد شد؛ همچنین در ماده ۲۷ مقرر شده است که برای اختراعات ناشی از روابط کارگر و کارفرمایی پتنت صادر شده باشد، دارنده باید حداقل ۵۰٪ غرامت دریافتی را به مخترع پرداخت نماید.

۲. قابلیت انعقاد قرارداد و واگذاری حقوق

در رابطه با قابلیت واگذاری حقوق مادی و امکان انعقاد قرارداد نسبت به آن‌ها مقرراتی در قانون اختراع دفاع ملی چین وجود دارد. همان‌طور که پیش‌تر مورد اشاره قرار گرفت طبق ماده ۲۱ این قانون، دپارتمان اداری شورای دولتی و دپارتمان اداری ارتش آزادی خلق می‌توانند درخصوص نحوه بهره‌برداری از اختراعات صنعت دفاعی تصمیم‌گیری نمایند و به‌موجب ماده ۲۲ به‌نوعی می‌توانند انعقاد یک قرارداد ليسانس اجباری را به دارندگان گواهی‌نامه ثبت اختراع دفاع ملی به نفع اشخاص و مؤسسات مورد نظر خود تحمیل نمایند.

در خصوص امکان انعقاد قرارداد ليسانس اختیاری ماده ۲۴ حاکم است؛ البته این ماده صرفاً جهت حفظ مصالح اجتماعی نسبت به انعقاد قرارداد ليسانس به طرفیت اشخاص خارجی

سیاست‌های دفاعی این کشور در بهره‌برداری از اختراعات دفاعی وجود دارد پرداخت این مبلغ برای حفظ جذابیت‌های نظام پتنت کاملاً موجه است. به‌طور خلاصه در مورد ویژگی‌های حق در چین می‌توان گفت که حق مالکیت به مدت بیست سال وجود دارد و در رابطه با کمیت پاداش، معیاری ارائه نشده و میزان آن توسط مؤسسه پتنت دفاع ملی مشخص می‌شود. درخصوص قابلیت واگذاری حق مالکانه و همین‌طور انعقاد قرارداد ليسانس نسبت به آن، با وجود محدودیت‌ها و تشریفاتی که شرح آن رفت، این امکان پذیرفته شده است.

قسمت دوم. ماهیت و ویژگی‌های حق مادی در روسیه

در این قسمت نیز ابتدا ماهیت حق مادی مخترعین صنعت دفاعی و سپس ویژگی‌های آن را در روسیه مورد بررسی قرار می‌دهیم.

بند اول. ماهیت حق مادی مخترعین صنعت دفاعی در روسیه

بعد از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی اختلاف‌نظرهای زیادی پیرامون روش حمایت از اختراعات در فدراسیون روسیه به‌وجود آمد. عقیده رایج این بود که نظام پاداش، انگیزه کافی را به مخترعین نمی‌دهد؛ از این رو تمایل بیشتری به حمایت از طریق صدور پتنت و مالکیت خصوصی و انحصاری اختراعات که مولود نظام تجارت آزاد بود به‌وجود آمد (Martens, Op.cit: 179)؛ صرف‌نظر از اینکه چه نظامی جهت حمایت مادی از مخترعین اختراعات غیرمحرمانه مناسب است، همواره ایده استفاده از نظام پاداش جهت حمایت از مخترعین اختراعات محرمانه در سال‌های ابتدایی تشکیل فدراسیون روسیه مطرح بود (Martens, Op.cit: 181).

با وجود تمام اختلافات مذکور، نهایتاً نظام پتنت جهت حمایت از مخترعین مورد پذیرش قرار گرفت و اعطای حقوق انحصاری به عنوان روش حمایت از مخترعین، اعم از مخترعین غیرمحرمانه و محرمانه، پیشه گرفته شد (Martens, Op. cit: 181)؛ ضمن اینکه باید تأکید شود در مقررات فعلی روسیه برخلاف چین هیچ اثری از غرامت و یا پاداش مشاهده نمی‌شود و حقوق قابل اعطا به مخترعین صنعت دفاعی منحصر به همان حق انحصاری بهره‌برداری است؛ بنابراین نظر به اینکه طبق بند ۲ ماده ۱۳۴۹ قانون مدنی روسیه، قواعد عام مربوط به اختراعات در خصوص اختراعات محرمانه نیز - مگر در صورت وجود حکم مخالف - قابل تسری

خواهند بود و از آنجا که در مواد مخصوص به اختراعات محرمانه حکم خاصی در خصوص حقوق مادی مخترعین اختراعات محرمانه وجود ندارد، تمام مصادیق حقوق انحصاری مذکور در بند ۲ ماده ۱۳۴۵ قانون مدنی روسیه، از قبیل حق انحصاری بهره‌برداری، واردات، فروش و... برای مخترعین اختراعات محرمانه از جمله اختراع دفاع ملی که برای آن‌ها پتنت صادر شده، برقرار خواهد بود.

بند دوم. ویژگی‌های حق

ماده ۱۳۶۳ قانون مدنی روسیه در رابطه با حق انحصاری، مدت بیست سال را تجویز نموده است؛ البته باید عنایت شود که این ماده در میان قواعد خاص اختراعات محرمانه نبوده، اما نظر به اینکه بند ۲ ماده ۱۳۴۹ قانون مدنی روسیه، قواعد عمومی اختراعات را به اختراعات محرمانه تسری داده است؛ همین حکم در رابطه با مدت حقوق انحصاری ناشی از ثبت اختراعات صنعت دفاعی قابل تسری است؛ همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد در طول این مدت بیست سال، دارنده پتنت محرمانه دارای کلیه حقوق مادی دارندگان پتنت‌های عادی و غیرمحرمانه خواهد بود.

در رابطه با شرایط انعقاد قرارداد نسبت به اختراعات صنعت دفاعی، در قواعد خاص اختراعات محرمانه روسیه، مقرره خاصی پیش‌بینی نشده و از این رو به نظر می‌رسد محدودیتی در واگذاری این حقوق و اعطای لیسانس وجود ندارد. تنها در بند ۲ ماده ۱۴۰۵ قانون مدنی حکم شده است که این قراردادها باید به ثبت برسند.

البته باید توجه شود که فقدان قواعد خاص پیرامون انعقاد قرارداد نسبت به اختراعات محرمانه اصلاً به معنای آزادی کامل اشخاص در این خصوص نیست؛ زیرا به موجب بند ۱ ماده ۱۴۰۵ قانون مدنی روسیه^۱ بهره‌برداری از اختراعات محرمانه در این کشور باید با رعایت مقررات قانون اسرار دولتی انجام شود و طبق این مقررات دسترسی به اطلاعات محرمانه برای اشخاص محدودی میسر است؛ در نتیجه دارندگان پتنت‌های محرمانه جهت انعقاد لیسانس و انتقال آزادی کامل ندارند (Martens, Op. cit: 196).

1. Art 1405-1: "The use of a secret invention and the disposition of the exclusive right to a secret invention shall conform to the legislation on official secrets."

به‌طور خلاصه، حقوق مادی مخترعین صنعت دفاعی در روسیه از جنس حق مالکانه انحصاری بوده و هیچ پاداش یا غرامتی به این اشخاص داده نمی‌شود. همانند اختراعات غیر محرمانه و غیر دفاعی مدت اعتبار پتنت بیست سال بوده و نقل و انتقال آن ممکن است در مقررات مربوط به اسرار دولتی با محدودیت مواجه شود.

قسمت سوم. ماهیت و ویژگی‌های حق مادی در آمریکا

در این قسمت ابتدا ماهیت حق و سپس ویژگی‌های آن را در آمریکا مورد بررسی قرار می‌دهیم:

بند اول. ماهیت حق

به محض وصول اظهارنامه ثبت اختراع به اداره ثبت اختراعات و علائم تجاری آمریکا، اختراع از جهت مخالفت یا عدم مخالفت افشای اطلاعات مربوط به آن با امنیت ملی مورد بررسی قرار می‌گیرد؛ در صورت حصول این نتیجه که افشای اطلاعات مربوطه ممکن است به ضرر امنیت ملی باشد، دستور محرمانگی صادر می‌شود و از صدور گواهی‌نامه ثبت اختراع تا رفع محرمانگی ممانعت به عمل می‌آید؛ در این شرایط، رئیس اداره ثبت اختراعات و علائم تجاری، دستور محرمانگی صادر می‌کند (Maune, Op.cit: 473)؛ بنابراین برخلاف کشورهای چین و روسیه، در آمریکا تا زمان بقای دستور محرمانگی هیچ گواهی‌نامه‌ای دال بر مالکیت شخص بر اختراع و حق انحصاری و مالکانه صادر نمی‌شود و صرفاً رسیدگی و صدور گواهی‌نامه معلق می‌ماند.

حال این سؤال قابل طرح است که چگونه از این دست مخترعین حمایت به عمل می‌آید؟ بدون شک اگر به دستور محرمانگی اکتفا شود و هیچ حمایت مادی از مخترعین اختراعات محرمانه از جمله اختراعات صنعت دفاعی به عمل نیاید، انگیزه اشخاص نسبت به فعالیت‌های فکری کم می‌شود و به‌نوعی با پیش‌بینی احتمال مواجه شدن با دستور محرمانگی، نسبت به ثبت اختراعات بی‌میل می‌شوند. تصور کنید شخصی اختراعی انجام داده که کاربردهای مختلفی اعم از دفاعی و غیر دفاعی داشته و در شرایطی که اساساً توجه وی معطوف کاربردهای غیر دفاعی بوده و درصدد استفاده از جنبه‌های غیر دفاعی آن اختراع است با دستور محرمانگی مواجه

1. U.S Patent and Trade Mark Office (U.S PTO)

می‌شود و نمی‌تواند با دریافت پتنت از حقوق انحصاری مورد نظر خود بهره‌مند شود.^۱ بدون شک اگر چنین احتمالی پررنگ باشد ممکن است جذابیت‌های ثبت اختراع و به تبع آن انگیزه برای ادامه فعالیت فکری کم‌رنگ شود. در پاسخ به این نگرانی ماده ۱۸۳ قانون محرمانگی اختراع آمریکا ۱۹۵۱ امکان دریافت مبلغی تحت عنوان غرامت^۲ را پیش‌بینی نموده است (Bell, (Op.cit: 4, Ibid: 473).

بند دوم. ویژگی‌های حق

همان‌طور که اشاره شد در آمریکا در دوره محرمانگی اختراع، حق مالکیتی اعطا نمی‌شود که قابلیت انتقال و انعقاد قرارداد مطرح باشد، ویژگی‌های حق مادی در دوره محرمانگی صرفاً از حیث کمیت، یعنی میزان غرامت قابل بررسی است.

دریافت غرامت به دو طریق ممکن است؛ روش اول بدین صورت است که متقاضی ثبت اختراع می‌تواند به نهادی که ضرورت محرمانگی را احساس کرده و درخواست تحمیل محرمانگی را به رئیس اداره ثبت اختراع داده، مراجعه و درخواست غرامت نماید؛ پس از آن درخواست، طرفین وارد مذاکره شده و با توافق، مبلغی را معین می‌کنند؛ اما اگر توافق حاصل نشود آن مؤسسه مبلغی را که بالاتر از ۷۵٪ کل خسارت وارد شده به متقاضی نباشد، تعیین و پرداخت می‌نماید؛ نسبت به این مبلغ، امکان اعتراض و درخواست تجدیدنظر در دادگاه فدرال وجود دارد (ماده ۱۸۳)؛ البته انتقادهای زیادی نسبت به پرداخت تنها ۷۵٪ خسارت به شخص متقاضی وجود دارد؛ بدین توضیح که برخی معتقدند باید کل مبلغ جبران شود و همچنین انتقاد شده است که همان نهادی که مسئول پرداخت است، نباید تعیین‌کننده مبلغ باشد (Maune, (Op.cit: 490)؛ در صورت اتخاذ روش اول، میزان غرامت با توافق طرفین و در غیر این صورت بنا بر نظر نهاد ملزم به پرداخت غرامت تا ۷۵٪ کل مبلغ پرداخت خواهد شد.

۱. البته باید توجه شود که این دغدغه و نگرانی زمانی مطرح می‌شود که شخصی (اعم از حقیقی یا حقوقی) به‌طور مستقل و خارج از چهارچوب سازمان‌های دفاعی اختراعی انجام داده و در فرایند ثبت اختراع خود که ممکن است کاربردهای غیر دفاعی نیز داشته باشد با دستور محرمانگی مواجه شود.

2. Compensation

روش دوم پرداخت غرامت بدین صورت است که مخترع تا رفع محرمانگی و صدور گواهی‌نامه ثبت اختراع صبر می‌کند و در آن زمان دعوایی را به طرفیت آمریکا برای خسارت وارده و یا بهره‌برداری دولت از آن اختراع مطرح می‌نماید؛ این دعوی تا شش سال پس از صدور گواهی‌نامه ثبت اختراع قابلیت طرح دارد؛ همچنین امکان طرح این دعوی منوط به این است که دستور محرمانگی به‌طور کامل رعایت شده باشد (Maune, Op.cit: 490)؛ قاعدتاً در این مورد تعیین میزان غرامت با صلاحدید دادگاه انجام می‌شود.

به‌طور خلاصه حقوق مادی مخترعین صنعت دفاعی در آمریکا در طول دوره محرمانگی از نوع غرامت بوده و پس از لغو دستور محرمانگی، پتنت صادر می‌شود؛ همچنین در طول دوره محرمانگی مبلغی به‌عنوان غرامت برای جبران خسارات ناشی از عدم ثبت اختراع پرداخت می‌شود.

قسمت چهارم. ماهیت و ویژگی‌های حق مادی در ایران

در این قسمت ابتدا ماهیت حق مادی مخترعین صنعت دفاعی و سپس ویژگی‌های آن را مورد بررسی قرار می‌دهیم:

بند اول. ماهیت حق

در رابطه با حقوق مادی مخترعین صنعت دفاعی، مواد آیین‌نامه خیلی روشن نیستند؛ به‌طوری که با یک نگاه سطحی نمی‌توان فهمید که به مخترع صرفاً غرامت اعطا شده یا حق مالکیت انحصاری هم داده می‌شود. مواد ۷ تا ۱۲ آیین‌نامه به موضوع حقوق مادی مخترعین صنعت دفاعی اختصاص داده شده و ماده ۸ این آیین‌نامه موجب این تصور می‌شود که حقوق مخترعین صنعت دفاعی صرفاً پاداش است.

ماده ۸ در مقام بیان حقوق مادی مخترعین صنعت دفاعی چنین تدوین شده است: "حقوق مادی ناشی از اختراع یا اکتشاف با صدور گواهی‌نامه و تعیین مبلغ حمایت مادی از طرف کمیسیون برای مؤسسه از محل صندوق ویژه حمایت از اختراعات پرداخت می‌شود". همان‌طور که ملاحظه می‌شود آنچه در این ماده به عنوان حقوق مادی معرفی شده، چیزی معادل پاداش است که پس از تصویب کمیسیون عالی از صندوق حمایت از اختراعات پرداخت می‌شود.

با وجود ظاهر ماده مذکور که باعث می‌شود تصور کنیم حق مادی مخترعین و مکتشفین صنعت دفاعی صرفاً مبلغی پول است و حق مالکیت انحصاری برای آن‌ها به وجود نمی‌آید؛ مواد ۱۱ و ۱۲ اسباب تردید را نسبت به این ظاهر فراهم می‌آورد. به موجب ماده ۱۱: "اختراع و یا اکتشافی (در این آیین‌نامه اکتشاف نیز همانند اختراع موضوع حمایت است.) که خارج از سازمان‌های دفاعی توسط اشخاص حقیقی و یا حقوقی حاصل می‌شود و کاربرد خاص دفاعی، انتظامی داشته باشد، در ازای پرداخت ارزش اقتصادی یا ارزش انحصاری کارشناسی شده آن به اشخاص مزبور به قطب صنایع دفاعی مربوطه واگذار می‌شود. مؤسسه هماهنگی لازم جهت انتقال اختراع و یا اکتشاف و پرداخت حقوق مالک آن را انجام می‌دهند." همان‌طور که ملاحظه می‌شود در صورتی که اختراع، خارج از سازمان دفاعی انجام شود و کاربرد خاص و انحصاری دفاعی داشته باشد، مالکیت آن با رعایت شرایطی به سازمان دفاعی منتقل می‌شود؛ پس می‌توانیم نتیجه بگیریم که در رابطه با اختراعات صنعت دفاعی مالکیت وجود داشته که قابلیت انتقال آن به قطب صنایع دفاعی پیش‌بینی شده است؛ کما اینکه در ذیل ماده ۱۱ اشاره شده است که مؤسسه هماهنگی لازم را جهت انتقال اختراع و اکتشاف و پرداخت حقوق مالک انجام می‌دهد؛ در واقع صراحتاً به مالکیت مخترع بر اختراع اشاره شده است؛ مالکیتی که با پرداخت مبلغی به قطب صنایع دفاعی واگذار می‌شود؛ همچنین در ماده ۱۲ تصریح شده: "در صورتی که بنا به تشخیص سازمان‌های دفاعی، استفاده از اختراع و یا اکتشافی که برابر مفاد این آیین‌نامه به ثبت رسیده و جهت منافع عمومی به‌خصوص توان دفاعی و امنیتی کشور حیاتی و ضروری باشد، مخترع و یا مکتشف حق مخالفت با استفاده از اختراع و یا اکتشاف خود را ندارد و تنها می‌تواند حقوق خود را طبق آیین‌نامه و مقررات جاری کشور مطالبه نماید. در صورت مخالفت صاحب حق ضرورت و حیاتی بودن استفاده از اختراع و یا اکتشاف بایستی به تأیید بالاترین مقام سازمان که رتبه سازمانی آن از وزیر یا هم‌ردیف آن کمتر نباشد برسد." این ماده هم مثل ماده ۱۱ نشان از مالکانه بودن حق مادی دارد؛ زیرا اگر حق مالکیتی وجود نداشت دیگر اصلاً بحث ممانعت از بهره‌برداری قابل طرح نبود. قطعاً حق مالکیت بر اختراع پذیرفته شده که بر آن استثناء بار شده است. گذشته از این مواد، ماده ۲۸ آیین‌نامه صراحتاً مقرر داشته که: "حقوق ناشی از اختراع و یا اکتشاف ثبت شده مالکیت داشته و قابل انتقال و توارث است."

حال ممکن است این سؤال مطرح شود که مصادیق این حق مالکانه انحصاری چه مواردی هستند؟ در این خصوص باید توجه شود که طبق ماده ۳۱ آیین‌نامه مواردی که در این آیین‌نامه مسکوت مانده و یا به‌طور کامل و واضح ذکر نگردیده و یا نیاز به تفسیر دارد بر اساس قوانین و مقررات مربوطه و جاری کشور عمل خواهد شد؛ بنابراین از آنجا که مصادیق دقیق مالکیت و حق انحصاری در آیین‌نامه تصریح نشده‌اند، مقررات قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری در این خصوص، خاصه ماده ۱۵ آن، در مورد اختراعات صنعت دفاعی نیز جاری خواهد بود.

به‌طور خلاصه می‌توان گفت که رویکرد ایران مستنبط از مواد ۷ تا ۱۲ آیین‌نامه و ماده ۲۸ آن در خصوص ماهیت حقوق مادی قابل اعطا به مخترعین و مکتشفین صنعت دفاعی، ترکیبی از حق مالکیت و غرامت یا پاداش است، منتها این حق مالکیت با محدودیت‌هایی همراه است؛ چنین رویکردی تا حدود بسیاری شبیه رویکرد اتخاذ شده در چین است؛ همان‌طور که در قسمت مربوط به حقوق چین اشاره شد، با عنایت به مشکلات محتمل در جریان تجاری‌سازی اختراعات محرمانه و محدودیت‌های دارنده گواهی‌نامه در راستای بهره‌برداری، پرداخت مبلغی به عنوان پاداش یا غرامت علاوه بر حق مالکیت بر اختراع می‌تواند تأثیر مثبتی بر حفظ انگیزه اشخاص برای ادامه فعالیت‌های فکری داشته باشد.

بند دوم. ویژگی‌های حق

ویژگی‌های حقوق مادی مخترعین صنعت دفاعی در ایران را در ادامه به ترتیب از دو منظر «گستره» و «قابلیت انعقاد قرارداد» مورد بررسی قرار می‌دهیم:

۱. گستره

در خصوص کمیت بعد اول حقوق مادی یعنی غرامت، ماده ۸ آیین‌نامه مقرر نموده است که این مبلغ توسط کمیسیون مشخص خواهد شد؛ باین‌حال در رابطه با بعد دیگر مسئله، یعنی حق مادی مالکانه مخترعین صنعت دفاعی، آیین‌نامه ساکت است؛ در واقع مشخص نشده که این حق مالکیت برای چه مدت زمانی وجود خواهد داشت؛ باین‌حال نظر به اینکه طبق ماده ۳۱ تعیین تکلیف موارد مسکوت در آیین‌نامه بر اساس مقررات عمومی انجام می‌شود، می‌توان مدت مالکیت بیست ساله را مورد پذیرش قرار داد.

۲. قابلیت انعقاد قرارداد و واگذاری حقوق

در ادامه ابتدا قرارداد انتقال و سپس لیسانس را مورد بررسی قرار می‌دهیم:

- قرارداد انتقال

همان‌طور که پیش‌تر در مقام تحلیل ماهیت حق بیان کردیم ماده ۱۱ مقرر داشته است: "اختراع و یا اکتشافی که در خارج از سازمان‌های دفاعی توسط اشخاص حقیقی یا حقوقی حاصل می‌شود و کاربرد خاص دفاعی، انتظامی و اطلاعاتی داشته باشد، در ازای پرداخت ارزش اقتصادی یا ارزش انحصاری کارشناسی شده به اشخاص مزبور به قطب صنایع دفاعی مربوطه واگذار می‌شود. مؤسسه هماهنگی لازم جهت انتقال اختراع و یا اکتشاف را انجام خواهد داد."

این ماده تنها مقررۀ موجود در آیین‌نامه در رابطه با انتقال مالکیت می‌باشد که به موجب آن انتقال اجباری مالکیت اختراع در مواردی پیش‌بینی شده است؛ هیچ مقررۀ دیگری در رابطه با انتقال مالکیت به شکل ارادی پیش‌بینی نشده است تا دولت یا نهادهای دفاعی کشور بر فرایند انتقال اختراعات نظارت داشته باشند؛ این در حالی است که همان‌گونه که پیش‌تر اشاره کردیم در حقوق چین اصولاً انتقال اجباری مالکیت وجود ندارد و تنها در مواردی لیسانس اجباری پیش‌بینی شده است. نتیجۀ وضعیت موجود این است که با توجه به قابل‌اجرا بودن حکم قواعد عمومی مالکیت فکری و قراردادهای پیرامون مسئله، امکان واگذاری مالکیت این اختراعات و اکتشافات بدون هیچ‌گونه نظارت خاصی وجود خواهد داشت که ممکن است به صلاح کشور نباشد؛ به‌طور مثال در مواقعی که یک اختراع دارای کاربرد دوگانه بوده و از موارد دارای کاربرد خاص که مالکیت آن باید به‌طور اجباری به قطب صنایع دفاعی منتقل شود به‌حساب نیاید، با توجه به خلأ موجود در آیین‌نامه و جانشین شدن قواعد عمومی، این شخص می‌تواند هم مالکیت را انتقال دهد و هم لیسانس دهد؛ درحالی‌که این اعمال ممکن است باعث شود فناوری مورد نظر که مصالح کشور، محرمانگی آن را می‌طلبد در اختیار اشخاص نادرست قرار بگیرد. به نظر می‌آید تنظیم قواعدی در خصوص شرایط تجویز امکان واگذاری مالکیت و شرایط و نظارت بر آن همانند چین کاملاً ضروری است.

- قرارداد لیسانس

نه تنها در آیین نامه بحث پیرامون واگذاری مالکیت مسکوت و مغفول مانده، بلکه قواعد خاصی پیرامون امکان لیسانس دادن نیز وجود ندارد. تنها ماده ۱۲ حاوی مقرره‌ای است که آن را می‌توان تا حدودی شبیه به لیسانس اجباری انگاشت؛ طبق این ماده: "در صورتی که بنا به تشخیص سازمان‌های دفاعی استفاده از اختراع و یا اکتشافی که برابر مفاد این آیین نامه به ثبت رسیده و جهت منافع عمومی به خصوص توان دفاعی و امنیتی کشور حیاتی و ضروری باشد، مخترع و یا مکتشف حق مخالفت با استفاده از اختراع یا اکتشاف خود را ندارد و تنها می‌تواند حقوق خود را طبق مفاد این آیین نامه و مقررات جاری کشور مطالبه نماید. در صورت مخالفت صاحب حق، ضرورت و حیاتی بودن استفاده از اختراع و یا اکتشاف بایستی به تأیید بالاترین مقام سازمان که البته رتبه سازمانی آن از وزیر یا هم‌ردیف آن کمتر نباشد برسد."

ما این مقرره را تعبیر به لیسانس اجباری می‌نماییم؛ زیرا نتیجه آن، امکان بهره‌برداری از اختراع توسط شخصی غیر از دارنده گواهی نامه بدون لحاظ کردن اراده وی می‌باشد؛ به طور کلی بنا بر دلایلی که در خصوص قرارداد انتقال گفتیم، برای فراهم آوردن محیطی مناسب برای تجاری سازی اختراعات و به طور هم‌زمان، حفظ محرمانگی اختراعات، باید قواعدی خاص در خصوص امکان انعقاد لیسانس در حوزه اختراعات دفاعی وجود داشته باشد و نظارت‌هایی توسط مقامات صالح انجام شود.

به طور خلاصه، در خصوص حقوق مادی مخترعین صنعت دفاعی، رویکردهای متفاوتی در کشورهای چین، روسیه، آمریکا و ایران اتخاذ شده‌اند. بر اساس قانون اختراع دفاع ملی چین، پس از ثبت اختراع، علاوه بر پتنت به مخترع یا دارنده حق مادی، مبلغی به عنوان غرامت نیز پرداخت می‌شود؛ به موجب آیین نامه ثبت اختراعات و اکتشافات صنعت دفاعی مصوب ۱۳۸۳، دقیقاً همین رویکرد در ایران نیز مورد پذیرش قرار گرفته است. رویکرد روسیه بدین ترتیب است که پس از ثبت اختراعات محرمانه، از جمله اختراعات صنعت دفاعی، به مخترع صرفاً پتنت داده می‌شود و پرداخت هیچ مبلغی تجویز نشده است؛ برخلاف این سه کشور، در آمریکا در صورت احراز ضرورت حفظ محرمانگی، دستور محرمانگی صادر می‌شود و تا زمان رفع

محرم‌انگی از صدور پتنت ممانعت به عمل می‌آید؛ در این وضعیت، مخترعین تنها حق دریافت غرامت دارند.

گفتار سوم. تحلیل انطباق یا عدم انطباق نظام پتنت در خصوص اختراعات صنعت دفاعی با مبانی حقوق مالکیت فکری

همان‌طور که ملاحظه شد در سه کشور چین، ایران و روسیه، نظام مالکیت خصوصی و به تعبیر دیگر، حمایت از طریق صدور پتنت برای مخترعین صنعت دفاعی به رسمیت شناخته شده است و تنها تفاوت موجود این است که در کشورهای ایران و چین علاوه بر صدور پتنت، مبلغی به‌عنوان غرامت یا پاداش نیز پرداخت می‌شود؛ در مقابل در آمریکا تا زمان رفع محرم‌انگی، پتنت صادر نمی‌شود و به پرداخت غرامت اکتفا می‌شود. حال این سؤال قابل طرح است که علت اتخاذ رویکردی متفاوت در آمریکا چیست؟ بر اساس مطالعاتی که ما انجام دادیم این نتیجه حاصل شد که مبنای این رویکرد در آمریکا و سایر کشورها که در طول دوره محرم‌انگی از صدور پتنت اجتناب به عمل می‌آورند پذیرش نگره (نظریه یا تئوری) قرارداد^۱ به‌عنوان مبنا و توجیه صدور پتنت است (Martens, Op.cit: 180)؛ اما آیا واقعاً حمایت از مخترعین اختراعات صنعت دفاعی (که باید محرم‌انگی آن‌ها حفظ شود) از طریق صدور پتنت، با مبانی حقوقی مالکیت فکری در تضاد است؟ مبنای مالکیت فکری به چرایی آن می‌پردازد و درصدد پاسخ به چرایی مشروعیت حق پدیدآورنده است (حکمت نیا، ۱۳۸۵: ۹۰).

درواقع با تحلیل مبانی مالکیت فکری می‌خواهیم ببینیم علت پذیرش مالکیت خصوصی یک شخص بر اختراعات چیست و آیا آن مبنا در مورد اختراعات صنعت دفاعی نیز وجود دارد؟ برای توجیه نظام مالکیت خصوصی اختراعات دو نظر مطرح شده است: ۱. نظریه کار؛ ۲. نظریه منفعت؛ در ادامه به بررسی و تحلیل انطباق یا عدم انطباق مالکیت خصوصی اختراعات صنعت دفاعی با هریک از نظریات مذکور خواهیم پرداخت.

1. Contract Theory

بند اول. انطباق یا عدم انطباق حمایت از طریق صدور پتنت برای اختراعات صنعت دفاعی در صورت پذیرش نظریه کار به عنوان مبنای مالکیت فکری

اولین نظریه ارائه شده در زمینه مبنای مالکیت فکری، نظریه کار جان لاک^۱ است. بر اساس نظریه جان لاک که علاوه بر نظریه کار به نظریه حقوق فطری نیز شهرت یافته است، انسان حق مالکانه فطری بر نتایج کارش دارد و جامعه ملزم به احترام و تضمین این مالکیت است (Sterckx, 2006: 250). به طور خلاصه استدلال جان لاک را می توان این چنین بیان کرد: "۱. هر کس مالک خودش است؛ ۲. کار بدن و دستان فرد متعلق به خودش است؛ ۳. هرگاه فردی به وسیله کارش شیئی را از حالت طبیعی به در آورد و آن را قابل استفاده تر و مفیدتر به حال خود کند، کار متعلق به خود را با آن درآمیخته است و ۴. بدین سان او با کارش مالی را که قبلاً عمومی بوده به خود اختصاص داده و دیگر متعلق حق دیگران نیست؛ البته وی در این دو مرحله دو محدودیت برای میزان تملک قائل شده است: اولاً، برای دیگران هم به اندازه کافی و خوب از آن شیء مانده باشد و ثانیاً، بیش از حد استفاده اش برداشت نکند (به بیان دیگر تا حدودی بردارد که فاسد نشود)؛ به نوعی می توان نظریه جان لاک را این گونه نیز بیان نمود: کار + طبیعت = مالکیت" (پیلوار، ۱۳۹۰: ۶۶).

به تعبیری می توان گفت جان لاک حق مالکیت را به عنوان یک حق طبیعی معرفی نموده؛ حقی که قبل از تشکیل جامعه مدنی و دولت وجود داشته و دولت باید در صیانت از آن کوشا باشد. جان لاک با ارائه نظریه خود، نظریه مالکیت فرمانروایان در مالکیت را منسوخ نمود (حکمت نیا، ۱۳۸۵: ۹۱).

باید اذعان کرد که جان لاک هنگام طراحی نظریه خود اصلاً توجهی نسبت به پدیده های فکری نداشته و حتی این را نمی دانست که شاید روزی نظریه وی در تحلیل و توجیه مالکیت فکری به کار رود؛ با این حال اندیشمندان بعدی، نظریه کار را به عنوان یک نظریه عمومی در باب مالکیت قلمداد کرده اند و کوشیده اند تا این نظریه را بر پدیده های فکری نیز تطبیق دهند (حکمت نیا، ۱۳۸۵: ۹۲).

1. John Loake

به‌طور کلی، قابلیت پذیرش نظریه کار جان لاک به‌شدت محل تردید بوده و موافقان و مخالفان زیادی داشته است (پیلوار، ۱۳۹۰: ۶۳ - ۸۵)؛ شدت این اختلاف‌نظرها در زمینه مالکیت فکری و به‌عنوان مبنایی برای توجیه پتنت حتی بیشتر بوده است؛ به‌طور مثال یکی از مهم‌ترین استدلال‌های ارائه‌شده علیه این نظریه و تسری آن به بحث مالکیت فکری و به‌عنوان توجیهی برای نظام پتنت این است که اختراعات اصولاً ریشه گرفته از ایده‌های پیشینیان هستند و به‌نوعی می‌توان گفت فعالیت‌های گذشتگان بخش چشمگیری از مجموع ارزش یک اختراع را شکل می‌دهند؛ از این رو بخش مهمی از نتیجه حاصله، نتیجه کار پیشینیان است و به همین دلیل با پذیرش نظریه کار و حقوق فطری بدان معنا که جان لاک به آن معتقد است باید سهم چشمگیری را برای گذشتگان در نظر گرفت (Sterckx, Op.cit: 252).

همچنین این‌گونه استدلال و مخالفت شده است که یکی از شرایط تحقق نظریه جان لاک این است که باید مقدار کافی و مناسبی از همان شیء باقی مانده باشد؛ درحالی‌که در حوزه اختراعات، با انحصاری شدن و پذیرش حق مالکیت بر یک اختراع، دیگر امکان استفاده از آن اختراع وجود ندارد که دیگران بتوانند مورد بهره‌برداری قرار دهند؛ زیرا فقط توسط یک شخص که به‌عنوان مالک آن شناسایی شده است قابل استفاده خواهد بود (Sterckx, Op.cit: 252-253).

پذیرش این نظریه تا حدود زیادی مورد تردید است و نسبت به آن مباحث مختلفی قابل طرح به‌نظر می‌آید و به تعبیری هرچه بیشتر راجع به این مسئله صحبت شود، بازم حرف‌هایی برای گفتن و ایده‌هایی برای ارائه باقی خواهد ماند؛ از این رو ما بیش از این بر این مسائل تمرکز نمی‌کنیم؛ با این حال با فرض اینکه نظریه کار مبنای توجیه نظام پتنت باشد؛ آیا واقعاً می‌توان گفت نظام پتنت برای اختراعات صنعت دفاعی که مصلحت جامعه محرمانگی آن‌ها را می‌طلبد مناسب نیست؟ بدون شک پاسخ منفی است؛ زیرا شخص با خلق اختراع به‌طور فطری مالک آن محسوب می‌شود؛ چه این اطلاعات را افشا نماید و چه بنا بر مصلحت جامعه این افشا انجام نشود.

بند دوم. انطباق نظام پتنت برای اختراعات صنعت دفاعی در صورت پذیرش نظریه منفعت به عنوان مبنای مالکیت فکری مکتب منفعت‌گرایی^۱ را به نوعی می‌توان مرهون پژوهش‌ها و افکار جرمی بنتام^۲ و جان استوارت میل^۳ دانست؛ اینان با نگاهی فردگرایانه انسان را طالب کسب لذت دانسته‌اند. اصالت منفعت به عنوان یک نظریه پس از شکل‌گیری نظام مالکیت فکری شکل گرفت؛ بر اساس این نظریه، وضع، تعیین و تفسیر قواعد و قوانین بر اساس منفعت صورت می‌گیرد و در نتیجه قواعد حقوقی سر از نسبیّت درمی‌آورد، آنچه دیروز دارای منفعت بود ممکن است امروز فاقد منفعت باشد (حکمت نیا، ۱۳۸۵: ۹۲).

اصولاً دیدگاه منفعت‌گرا بیشترین و برجسته‌ترین نقش را در توجیه نظام پتنت داشته است؛ حتی این نظریه مهم‌ترین استدلال جهت تشویق کشورهای درحال توسعه به تقویت نظام حقوق مالکیت فکری است (Sterckx, Op.cit: 259). دیدگاه منفعت‌گرایانه در راستای توجیه مالکیت فکری و نظام پتنت اصولاً از دو جهت قابل تحلیل و بررسی است: ۱. منفعت جامعه در ایجاد انگیزه بیش‌تر برای مخترعین و نوآوران؛ ۲. افشای اختراعات. مورد اول را برخی با عنوان نظریه پاداش^۴ و مورد دوم را با عنوان نظریه قراردادی در توجیه مالکیت فکری معرفی نموده‌اند (Vicenzo and Franzo, 2006: 1).

محتوای نظریه پاداش این است که بدون وجود حق انحصاری برای بهره‌برداری از یک اختراع و عدم امکان استرداد هزینه سرمایه‌گذاری شده جهت انجام و توسعه اختراع، مخترعین و سرمایه‌گذاران انگیزه خود برای فعالیت‌های فکری و سرمایه‌گذاری را از دست می‌دهند؛ از این رو حقوق مالکیت فکری صرفاً با هدف انگیزه‌دادن به اشخاص پای به میان می‌نهد. محتوای نظریه دوم یعنی نظریه قراردادی این است که نظام پتنت، مخترعان و نوآوران را تشویق به افشای اطلاعات می‌نماید؛ یعنی اطلاعاتی که می‌توانند در رشد و توسعه فناوری مناسب و مؤثر باشند منتشر می‌شوند و رشد اقتصادی را سرعت می‌بخشند. به موجب نظریه قراردادی، شخص مخترع با افشای اطلاعات اختراع خود، قراردادی ضمنی را با جامعه منعقد

-
1. Utilitarianism
  2. Jeremy Bentham
  3. John Stuart Mill
  4. Reward Theory

می‌نماید و در عوض دریافت انحصار، اطلاعات اختراع را برای جامعه افشاء می‌نماید (Sterchx, Op.cit: 259).

اگر بعد اول نظریه منفعت یعنی تشویق و انگیزه‌بخشی را مبنایی برای توجیه پتنت بدانیم، مشکلی برای پذیرش مالکیت خصوصی اختراعات محرمانه صنعت دفاعی باقی نمی‌ماند؛ زیرا هدف اصلی، تشویق فعالیت‌های فکری است؛ حال چه اطلاعات افشاء شود، چه افشاء نشود؛ به‌نوعی می‌توان گفت تنها مسئله مهم، فراهم آوردن انگیزه برای مخترعین و سرمایه‌گذاران برای ادامه فعالیتشان است؛ با این حال اگر بعد دوم نظریه منفعت که مبنای طرح نظریه قراردادی است را به‌عنوان توجیه اصلی مالکیت فکری و مالکیت خصوصی اختراعات مورد پذیرش قرار دهیم، شبهاتی نسبت به امکان پذیرش حمایت از طریق مالکیت خصوصی و انحصاری از طریق صدور پتنت مطرح می‌شود. اگر نظام حمایت از طریق صدور پتنت را این‌گونه توجیه نماییم که قراردادی میان مخترع و جامعه انعقاد می‌یابد و عوض و معوض آن اطلاعات و انحصار است؛ بدون شک در حوزه اختراعات صنعت دفاعی که مصالح امنیتی کشور اقتضای محرمانگی را دارد، حمایت از طریق صدور پتنت کاملاً بی‌معنی بوده و تحقق آن میسر نمی‌باشد؛ در واقع زمانی که مخترع، عوض قراردادی یعنی اطلاعات را نمی‌دهد نباید بتواند معوض آن یعنی انحصار و مالکیت را دریافت نماید؛ با پذیرش چنین رویکردهایی بعضی از کشورها رسیدگی به اظهارنامه‌ای که حاوی اطلاعات محرمانه باشد را معلق می‌نمایند و صدور گواهی‌نامه را که باید توأم با افشای اطلاعات باشد موقوف به رفع اسباب محرمانگی می‌نمایند و در مقطع زمانی تعلیق رسیدگی، به متقاضی غرامت داده می‌شود (Martens, Op.cit)؛ پس مشاهده می‌شود که با پذیرش نظریه قراردادی به‌عنوان مبنای مالکیت فکری اصلاً امکان حمایت نسبت اختراعات صنعت دفاعی که در زمره اختراعات محرمانه هستند از طریق صدور پتنت ممکن نمی‌باشد؛ اما آیا واقعاً می‌توانیم نظریه قراردادی را به‌عنوان یکی از ابعاد دیدگاه منفعت‌گرایانه در توجیه نظام مالکیت فکری مورد پذیرش قرار دهیم؟

به نظر نگارنده، نظریه قراردادی آن‌طور که به‌عنوان توجیهی برای نظام مالکیت فکری مورد استفاده قرار گرفته است را نمی‌توان نتیجه رویکرد منفعت‌گرایانه نسبت به مالکیت فکری انگاشت. رویکرد منفعت‌گرایانه می‌گوید مالکیت خصوصی اختراعات به نفع جامعه است؛ زیرا

با این کار انگیزه مضاعف به مخترعین داده می‌شود که فعالیت‌های فکری خود را ادامه بدهند و علاوه بر آن اطلاعاتی هم افشا می‌شود؛ با این حال ممکن است بخش دوم این قضیه یعنی افشای اطلاعات به ضرر کشور باشد و به همین دلیل نیاز به حفظ محرمانگی وجود داشته باشد؛ حتی با پذیرش این امر هم می‌توان گفت جامعه با افزایش انگیزه مخترعان و سرمایه‌گذاران به منفعت و سود موردنظر خود می‌رسد؛ ولو اینکه بنا بر ملاحظاتی نیاز به حفظ محرمانگی احساس شود؛ حال آیا واقعاً می‌توان از این منفعت مهم گذشت و گفت چون افشا انجام نمی‌شود نباید به مخترع پتنت داده شود؟ بدون شک زمانی که افشای اطلاعات بنا بر مصالح اجتماعی مقدور نیست یک نفع را از دست داده‌ایم؛ حال چه فایده‌ای دارد که نفع دیگر، یعنی انگیزه‌بخشی به مخترعین را نیز از دست بدهیم؟ شایان ذکر است که انتقادهای بسیار زیادی نسبت به رویکرد اتخاذ شده در آمریکا (صدور دستور محرمانگی و عدم ثبت اختراع محرمانه به دلیل پذیرش نظریه قراردادی) از سوی نویسندگان این کشور مطرح شده است (Maune, Op.cit: 490)؛ به نوعی می‌توان گفت صرف افشای اطلاعات، هدف نهایی نظام حقوق مالکیت فکری نیست.

همچنین نظریه قراردادی را طور دیگری نیز می‌توان تفسیر نمود؛ مثلاً می‌توان گفت انجام اختراع و افشای آن برای مقامات صالح دولتی و تضمین شدن انگیزه مخترع برای ادامه فعالیت‌های فکری، همان عوض قراردادی مورد نظر، یعنی آن چیزی که جامعه به دنبال آن است می‌باشد و معوض آن، حق انحصاری است؛ به‌طور خلاصه با پذیرش حمایت از طریق صدور پتنت و مالکیت خصوصی اختراعات، در هر حال نفع مشخص و خاصی که همان عوض قراردادی است به جامعه می‌رسد و نمی‌توان این نفع را محدود به افشای اطلاعات دانست؛ در نتیجه از دیدگاه مبانی حقوق مالکیت فکری، محدودیتی برای حمایت از طریق صدور پتنت وجود ندارد.

نتیجه

در این مقاله تلاش کردیم با مطالعه تطبیقی و بهره‌گیری از تجربیات کشورهای چین، روسیه و آمریکا، مصالح دفاعی کشور در خصوص حقوق مادی قابل اعطا به مخترعین صنعت

دفاعی را شناسایی نماییم؛ بدین منظور در گفتارهای دوم و سوم به سؤالات فرعی مذکور در مقدمه مقاله پاسخ گفتیم.

در پاسخ به سؤال فرعی اول، این نتیجه حاصل شد که رویه کشورهای مورد بحث این پژوهش در زمینه حقوق مادی مخترعین صنعت دفاعی که مصالح امنیتی، اقتضای حفظ محرمانگی آنها را دارد با یکدیگر متفاوت است؛ در این بین، رویکرد کشورهای چین و ایران مشابه یکدیگر است؛ با این توضیح که علاوه بر صدور پتنت که دال بر مالکیت انحصاری اشخاص بر اختراعاتشان می‌باشد، مبلغی نیز به آنها پرداخت می‌شود. به موجب مقررات قانون مدنی فدراسیون روسیه، در این کشور صرفاً پتنت محرمانه به مخترعین اعطا می‌شود و هیچ مبلغی برای مخترعین و دارندگان گواهی‌نامه در نظر گرفته نمی‌شود؛ برخلاف این سه کشور، در آمریکا به محض احراز نیاز به حفظ محرمانگی اختراعات، با توجیه نظام مالکیت فکری بر مبنای نظریه قراردادی، دستور محرمانگی صادر می‌شود و تا زمان رفع این دستور از صدور پتنت و اعطای مالکیت بر اختراع اجتناب به عمل می‌آید.

در پاسخ به سؤال فرعی دوم این نتیجه حاصل شد که هیچ‌کدام از نظریات کار و منفعت به عنوان مبانی حقوق مالکیت فکری منافاتی با پذیرش حمایت از مخترعین صنعت دفاعی از طریق صدور پتنت و اعطای حقوق انحصاری ندارند.

با این اوصاف از دیدگاه مقاله حاضر، رویکرد متخذه در مقررات چین و ایران قابل قبول‌تر به نظر می‌آید؛ زیرا اولاً، از دیدگاه مبانی حقوق مالکیت فکری، به دلیل تردید اساسی نسبت به صحت استنباط انجام‌شده از نظریه قراردادی، محدودیتی جهت پذیرش حمایت از طریق نظام پتنت و اعطای مالکیت خصوصی و انحصاری نسبت به اختراعات محرمانه که اطلاعات راجع به آنها افشا نمی‌شود وجود ندارد؛ ثانیاً، با توجه به محدودیت‌های عارض شده بر بهره‌برداری از اختراعات محرمانه از سوی دولت و محدودیت‌های موجود بر سر راه تجاری‌سازی این‌گونه اختراعات که ناشی از محرمانگی آنها و نظارت‌های دولت است، اکتفای صرف به صدور پتنت و مالکیت خصوصی بر اختراعات نمی‌تواند انگیزه کافی را به اشخاص بدهد؛ از این رو

به نظر می‌آید پرداخت مبلغی تحت عنوان غرامت یا پاداش به اشخاص، به عنوان مکمل پتنت، به نحوی که خلأ ناشی از محدودیت‌ها، محرمانگی و مشکلات تجاری‌سازی را رفع نماید، می‌تواند کاملاً قابل توصیه باشد.

منابع

فارسی

۱. آیین‌نامه ثبت اختراعات و اکتشافات صنایع دفاعی، مصوب ۱۳۸۴.
۲. پیلوار، رحیم (۱۳۹۰)، نظریه کار به عنوان مبنای مالکیت در اسلام و فلسفه جان لاک، مطالعات فقه و حقوق اسلامی، سال ۳، شماره ۵: ۶۳ - ۸۵.
۳. حکمت نیا، محمود (۱۳۸۵)، مروری بر حقوق اخلاقی مالکیت فکری و مبنای اعتبار آن، فقه و حقوق. سال دوم: ۶۴ - ۴۳.
۴. خدمتگزار، محسن (۱۳۹۱)، فلسفه مالکیت فکری، تهران: میزان.
۵. قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری ۱۳۸۶.
۶. قانون ثبت علائم و اختراعات ۱۳۱۰.

انگلیسی

1. Bell, Aaron,(2005). "Effects of National Security Concerns on the Patent Process", Available at https://ocw.mit.edu/courses/electrical-engineering-and-computer-science/6-901-inventions-and-patents-fall-2005/projects/patnts_natnl_sec.pdf
2. Belongova Helen, Pallante Sal and Wu Jonathan.(2005). "A Comparative Study of The United States Patent System and the System of Former Soviet Union and Current Russia, Patent and Invention Final Paper", Available at https://ocw.mit.edu/courses/electrical-engineering-and-computer-science/6-901-inventions-and-patents-fall-2005/projects/24793_us_russia.pdf
3. Bo Chen and Qun Liu, Defense Innovation in China: History, Lessons and Trends. (2014).IGCC, Defense Innovation Breifs
4. Burrus Bernie R.(1962). "The Soviet Law of Inventions and copyright", Fordham Law Review, Vol, 30, 1962
5. Cheung Tai Ming.(2008). "Innovation Within China's Defense Technological and Industrial Base"
6. Civil Cod of Russian Federation
7. Denicolo Vincenzo and Franzon Alberto.(2006). Innovating Duplication and the Contract Theory, Department of Economic University of Bolonia, 2006, Internation Review of Law and Economics
8. Erkal, Nisvan.(2004)." On the Relationship Between Patent and Trade Secret Policy", Texas Intellectual Property Law Journal

9. Gabriel Raymond M. (2008). The Patent Revolution: Proposed Reforms in China Intellectual Property Law, Policy and Practice, Asian Pacific Law&Policy, Journal, Vol 9.
10. Hellman Thomas. (2006). The Role of Patents for Bridging the Science to Market Gap, British Columbia Journal Invention Secrecy Act of US, 1951
11. Langinier Corinne and Moschini GianCarolo. (2002). The Economics of Patents: An Overview, Working Paper 02-WP
12. Lee, Sabing H. (1997). Protecting the Private Inventors Under the Peacetime Provisions of the Invention Secrecy Act, Berkley Technology Law Journal, Vol 12
13. Martons John A. (2010) Secret Patenting in the U.S.S.R and Russia, Deep North Press
14. Maune James. (2012). Patent Secrecy Orders: Fairness Issues in Application of Invention Secrecy Act, Texas Intellectual Property Law Journal
15. National Defense Patent Law of China 2004
16. Nie, Jianqiang. (2006). "The Enforcement of intellectual Property Rights in China", Cameron May Ltd, England
17. Nie, Jianqiang. (2006). "The Enforcement of intellectual Property Rights in China", Cameron May Ltd, England
18. Oksenberg Micher, Potter Pitman B. Alberto William B. (1996). Advancing Intellectual Property Rights: Information Technologies and the Course of Economic Development in China, The National Bureau of Asian Research
19. Sterckx Sigrid. (2006). "The Moral Justification of Patent Ethical Perspective"
20. Suthersanen, Uma, Dutfield, Graham, and Boey Chow, Kit. (2007). Innovation Without Patents, Edward Elgar, USA